

*Ригіна О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
історії держави і права та політико-правових учень юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

США: ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНИ «НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ» (XIX–XX СТ.)

Анотація. У статті досліджені історико-правові закономірності еволюції поняття та доктрини «найкращих інтересів дитини» у США в XIX–XX ст.

Ключові слова: США, дитина, інтерес, батько, мати, держава, закон, рішення, суд.

Постановка завдання. Незважаючи про розвиток ідей про невід’ємність природних прав людини, зрозуміло, що такими правами володіє дитина, хоча переважну більшість із них вона не може здійснити без допомоги батьків чи інших осіб, котрі їх замінюють. Отже, головне завдання полягає в тому, щоб у випадку розірвання шлюбу батьків чи їхнього роздільного проживання суд прийняв таке рішення, яке найбільше відповідало б інтересам дитини. Важливо правильно «визначити» того із батьків, хто буде спроможний не лише забезпечити матеріальне благополуччя дитини, а й фізичний, психологічний і культурний розвиток дитини.

Механізм захисту прав дитини у США є актуальним, хоча і недостатньо дослідженим в Україні. Зокрема, у США була розвинута доктрина про «найкращі інтереси дитини» («best interests of the child»), зміст якої ми з’ясуємо у межах відповідного дослідження. Проте елементи, які складають на сучасному етапі зміст «найкращих інтересів дитини» формувалися поступово, під впливом чинників економічного, соціального та правового характеру.

Відповідна проблематика розуміння та створення механізму забезпечення «найкращих інтересів дитини» є недостатньо з’ясована в українській історико-правовій науці, оскільки, перш за все, була предметом ґрунтовного наукового аналізу впродовж багатьох років американських дослідників. Серед них необхідно вказати В. Бернама, М. Гройссберга, С.Н. Катза, Дж.Г. Мклауглін, Н.Е. Волкер, К.М. Брукс, Л.С. Врайтсманна та інших. Зазначимо, по-перше, висвітлення та подальша систематизація результатів досліджень американських учених дозволить заповнити прогалини в історико-правовій науці, зокрема, у сфері держави і права зарубіжних країн. По-друге, у випадку поглибленого дослідження розвитку механізму захисту прав дитини у США ми можемо оцінити можливість використання окремих його елементів у процесі вдосконалення механізму захисту прав дитини в Україні, однак таких, які не суперечитимуть національному правовому регулюванню, встановленим культурі та традиціям.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про забезпечення «найкращих інтересів дитини» у США та у будь-якій іншій країні закономірно виникає під час розгляду судових справ, коли необхідно прийняти рішення про визначення місця проживання дитини, зокрема після розірвання шлюбу її батьків. Іншими словами, перед судом стоїть проблема визначення того з батьків дитини або інших осіб, що можуть їх замінити, хто належно здійснюватиме опіку («custody») над дитиною. При цьому, ця особа повинна бути здатною забезпечити щастя, безпеку, психологічне та фізіологічне здоров’я та розвиток дитини.

Американські автори підкреслюють, що забезпечення благополуччя дитини є першочерговим, але вважається, що в «найкращих інтересах дитини» буде здійснення над нею опіки тим із батьків, до кого дитина ставиться більш прихильно, хоча це може стати головною проблемою у випадку вирішення спорів про визначення місця її проживання [1].

У 1979 р. був прийнятий Типовий закон про шлюб і його розірвання, який пропонувалося взяти до уваги штатам у процесі розроблення та прийняття законів щодо згаданих проблем. Зокрема, його ст. 402 передбачала, що суди у справах про визначення питання про опіку над дитиною повинні: об’єктивно та повно оцінити докази здатності кожного з батьків особисто піклуватися про дитину; встановити характер взаємовідносин дитини з кожним із батьків; з’ясувати бажання кожного з батьків виховувати дитину; врахувати можливість збереження умов життя дитини, які склалися до розірвання шлюбу батьків (місце проживання, школа, друзі); з’ясувати побажання самої дитини; брати до уваги стан психічного та фізичного здоров’я всіх заінтересованих осіб. Лише внаслідок врахування всіх вказаних обставин створиться можливість забезпечити «найкращі інтереси дитини» [2, с. 102–103].

На сучасному етапі сімейне законодавство більшості американських штатів передбачає декілька чинників, які в сукупності становлять собою зміст поняття «найкращі інтереси дитини»: побажання дитини (у випадку, якщо вона здатна розумно висловити свої побажання); стан психічного та фізіологічного розвитку батьків і дитини; якщо дитина має особливі потреби, наскільки кожен із батьків може їх забезпечити; питання релігійного та/або культурного (етнічного) виховання; доцільність продовження стабільних домашніх умов; наявність інших дітей у сім’ї, в якій проживатиме дитина (для того, щоб встановити, чи належно забезпечуватимуться інтереси дитини, щодо якої розглядається спір); можливість спілкування дитини з іншими членами сім’ї – бабусею, дідусем; можливість продовження навчання дитини у школі, в якій склалися стабільні відносини; її вік і стать; відсутність використання батьками заходів надмірної дисципліни, фізичного чи емоційного насильства; виключення випадків, коли опіку над дитиною можуть надати тому із батьків, хто вживає наркотичні речовини, зловживає алкогольними напоями, застосовував чи може застосувати до неї сексуальне насильство [1].

Зокрема, хоча фактично немає стандартного визначення поняття «найкращі інтереси дитини», законодавчі органи штатів виходять з того, що у будь-якому випадку безпека дитини та її благополуччя мають головне значення. Наприклад, станом на листопад 2012 р. 28 штатів, Американське Самоа, Гуам, Пуерто-Ріко та Віргінські острови у своїх законах передбачили положення, згідно з яким доцільно, щоб після розірвання шлюбу батьків у дитини не змінювалося місце проживання, якщо це житло придатне для життя. 12 штатів, Американське Самоа та Гуам у законодавстві зазначили, що суди повинні вимагати представлення гарантій того, що ди-

тині, у випадку зміни місця проживання, буде наданий належний догляд і необхідне лікування. У законах 15 штатів і федерального округу Колумбія вказано, що суди повинні враховувати наявність емоційного зв'язку та характер відносин між дитиною та її батьками, рідними братами, сестрами та іншими членами сім'ї. Положення законів дев'яти штатів рекомендують присуджувати право опіки тому із батьків, хто спроможних краще забезпечити безпеку дитини, необхідне харчування, одяг, медичне обслуговування. Вісім штатів та округ Колумбія у законах передбачили, що суди, розглядаючи ці категорії справ, повинні враховувати розумові та фізичні потреби дитини, стан фізичного і психічного здоров'я батьків тощо [3].

Проте розуміння вказаних елементів, які в сукупності складають зміст «найкращих інтересів дитини», складалося поступово, фактично під час розгляду судових справ щодо визначення місця проживання дитини. Якщо проаналізувати судову практику, яка застосовувалася у середньовічній Англії, згодом в колоніальній Америці та на початку заснування США стосовно цієї проблеми, то суди у випадку спору про дитину між колишнім подружжям вважали доцільним надати право опіки над дитиною батькові. Саме він у сім'ї мав статус домовладки з фактично необмеженою владою щодо підлеглих осіб. Безапеляційним було твердження про те, що інтереси дітей найкращим чином захищатиме батько, оскільки він є природним охоронцем «підлеглих осіб» [4, 234–235].

Фактично про особливості статусу батька у сім'ї в Англії та колоніальній Америці висвітлив у періодичному британському виданні «Спектейтор» невідомий автор. Він зазначив, що «ніщо не може більше втішити чоловіка, як можливість мати владу... Я постійно щось наказую, розподіляю обов'язки, вислуховую сторін, здійснюю правосуддя, нагороджую та караю... Я розглядаю свою сім'ю як патріархальну державу, в якій я – монарх і священик» [5, с. 139].

Фактично в Англії та США дитина до початку XIX ст. розглядалася як «рухоме майно» або «власність» свого батька. Суд майже завжди «автоматично» призначав опікуном батька дитини, оскільки він вважався «власником», зобов'язаним захищати, матеріально утримувати і навчати дитину до досягнення нею повноліття. Вже на початку XIX ст. з'явилися такі поняття, як «придатність здійснювати батьківські обов'язки», «потреби дітей», «інтереси дітей» [6, с. 79].

Незважаючи на те, що згідно з тогочасною практикою після розлучення право опіки над дитиною надавали переважно батькові, водночас суди не були зв'язаними власними рішеннями. Про це свідчить рішення в справі «Wright v. Wright» (1806 р.), ухвалене Верховним судом штату Массачусетс, яке стосувалося визначення місця проживання малолітнього Чарльза Райта. Він був позашлюбною дитиною, батьки котрого одружилися вже після його народження, але згодом розлучилися. Хлопчик залишився проживати з матір'ю, котра вийшла заміж удруге. Батько Пол Райт звернувся до суду з позовом визнати за ним право опіки над хлопчиком, оскільки згідно з тогочасною судовою практикою «законні діти завжди залишалися під опікою батька після розлучення подружжя». Однак суд зазначив, що «шлюб природних (біологічних) батьків надавав чоловікові, певною мірою, право опіки над дитиною. Проте розлучення анулювало це право, і дитина повинна залишитися проживати з матір'ю, як і до шлюбу, оскільки вона є її природним опікуном».

Інша правова позиція в подібній справі, зважаючи на її фактичні обставини, простежувалася в рішенні Апеляційного суду штату Нью-Йорк у справі «People v. Landt» (1807 р.). До

суду звернувся чоловік, котрий стверджував, що був батьком позашлюбної 9-річної дівчинки, яка на той час проживала зі своєю матір'ю та вітчимою. За його словами, ці особи погано ставилися до дитини. Він покликався на кілька рішень судів Англії, які передбачали «верховенство прав батька на опіку», особливо щодо дитини, яка досягла семирічного віку. Жінка заперечила, що вона та її чоловік погано ставились до дитини, але вочевидь суд з'ясував факт неналежного догляду за дитиною. У рішенні в цій справі зазначалося, що «право опіки стосовно позашлюбних дітей повинно надаватися матері, але це право не має характер невід'ємного, яке забороняє суду втрутитись та відібрати дитину в матері, якщо вона до неї погано ставиться» [4, с. 208].

Якщо загальне право, головним чином, визнавало право батька керувати питаннями опіки та піклування над своїми дітьми як природне право, то у випадку, коли дитина залишалася без батьків, батьківські обов'язки на себе повинна була взяти держава або церква [7, с. 120]. Отже, у цьому випадку простежується розвиток доктрини «*parens patriae*» («батька нації»), яка передбачала право держави втручатися у відносини сім'ї у випадку, якщо батьки чи опікуни неналежно виконували обов'язки щодо дітей. Тим самим держава діяла в якості батька для дитини чи будь-якої іншої особи, котра потребувала захисту. Зародилася доктрина в XVI ст. в Англії, яка вважалася закономірним явищем, яке впливало з природи королівської влади [8].

Зокрема, доктрина «*parens patriae*» простежувалася в рішенні у справі «Commonwealth of Pennsylvania v. Fisher» (1905 р.). За обставинами справи 14-річний Френк Фішер вчинив крадіжку, у зв'язку з чим був скерований судом у справах неповнолітніх до виправної установи, в якій повинен був перебувати до досягнення ним 21-річного віку. Батько Ф. Фішера звернувся з апеляційною скаргою до Верховного суду штату Пенсильванія, покликаючись на надто суворий вирок, згідно з яким, на його думку, поміщення у виправну установу для неповнолітніх можна було прирівняти до семирічного терміну позбавлення волі. Верховний суд Пенсильванії в рішенні зазначив, що «штат має право втручатися у справи сім'ї у випадку, коли батьки не здатні або не бажають перешкодити дитині вчинити злочин» [9, с. 484].

Незважаючи на тривалу дію доктрини, яка передбачала переважне право батька на опіку щодо своїх дітей, згодом її доцільність почала піддаватись сумнівам. Зокрема, на початку XIX ст. відома представниця феміністичного руху британка Керолайн Нортон опублікувала чимало статей, у яких доводила природне право матері мати опіку над своїми дітьми. Саме її доводи схилили парламентарів у 1839 р. прийняти Закон про опіку над дітьми (Custody of Infants Act of 1839), який передбачав право розлученої жінки звертатися до суду з позовом про визнання за нею права опіки над дітьми, котрі не досягли семирічного віку, та права «доступу» до дітей старшого віку. Саме з поглядами К. Нортон і ухваленням цього закону 1839 р. пов'язують виникнення «Tender years doctrine» (доктрини «юних років») в Англії [10].

Хоча фактично доктрина «юних років» почала застосовуватися в окремих американських штатах раніше, ніж в Англії, зокрема у штаті Пенсильванія. Так, у 1840 р. виник спір між колишнім подружжям – донькою заможного бостонського промисловця Еллен Сеарс і швейцарським дворянином Д'Гауте-Вілле – щодо встановлення опіки над новонародженим сином. Сина Е. Сеарс народила у м. Бостон, але побоюючись, що згідно з встановленою судовою практикою Верховного суду штату Массачусетс право на опіку скоріше нададуть

батькові дитини, вона переїхала проживати до м. Філадельфія, оскільки там перевага в праві опіки переважно надавалась матері дитини. В цій справі Верховний суд штату Пенсільванія знов підтримав свою попередню правову позицію, надавши право на опіку матері дитини. У рішенні зазначалося, що «репутація батька може бути як кристал, ... але інтереси дитини можуть вимагати, щоб суд відмовив батькові у наданні права на опіку... Інстинкт людства безпомилково заявляє, що матір не можна замінити, вона пильно стоятиме над колискою дитини, та має більш глибокі та святіші почуття до свого потомства». Тоді адвокат позивачки Джон Кедваллер у промові вказав наступне: «Всім відомо, що батько не годиться, щоб піклуватися про немовля, фізично непридатний і неспроможний унаслідок зайнятості».

Це рішення викликало резонанс. Зокрема, один з адвокатів Массачусетсу анонімно опублікував памфлет, у якому висловив непогодження з відповідною судовою практикою. На його думку, цей батько повинен був мати право опіки над дитиною, оскільки не було встановлено, що він порушив подружні чи батьківські обов'язки. Більш того, він вважав, що сама «єдність» чоловіка та дружини у шлюбі не дозволяла останній самостійно звертатися до суду чи укладати договори, а отже, за нею не мали визнати право опіки щодо дитини.

Багато штатів підтримували міркування цього невідомого автора, в яких батьки продовжували вважатися основними законними опікунами дітей. На думку судів цих штатів, матері, опікуючись дітьми, юридично влади над ними не мали, вони були лише «своєрідними агентами для своїх чоловіків, не маючи юридичної самостійності й після смерті чоловіків». Навіть коли матері надавали опіку щодо її дітей, вважалося, що вона здійснюватиме її гірше, ніж батько. Зокрема, передусім через відсторонення жінки від посад, які дозволяли мати належну заробітну плату та забезпечити утримання дітей [4, с. 241–242].

Втім, вважалося, що найкращим чином про малолітніх дітей здатна подбати мати, але лише у тому випадку, якщо вона була придатна до цього. Отже, доктрина «юних років» являла собою спростовну правову презумпцію. Батько дитини мав право доводити, що він був здатен краще подбати про малолітніх дітей, і що мати нездатна належно виконувати обов'язки щодо них. Насамперед, доказом непридатності матері бути опікуном для дитини була її подружня зрада [6, с. 81].

На сучасному етапі доктрина «юних років» втратила настільки беззаперечне значення, оскільки збільшилася кількість працюючих матерів та кількість батьків, котрі можуть належно піклуватися про дитину. Крім цього, вважається, що доктрина «юних років» суперечить поправці XIV до Конституції США, яка гарантує «рівний захист законами». Так, у рішеннях в справах «Ex Parte Devine» (1981 р.), ухваленому Верховним судом Алабами та «Pusey v. Pusey» (1986 р.), прийнятому Верховним судом Юти, зазначалось, що суди, передусім, повинні керуватися положеннями конституцій про рівність прав чоловіків і жінок [11, с. 824–825].

Суди штатів під час вирішення спорів про опіку над дитиною використовували свої дискреційні повноваження, застосовуючи доктрину «юних років», водночас покликалися на необхідність забезпечити «благополуччя дитини». Таким чином, набула розвитку доктрина «найкращих інтересів дитини» («best-interests-of-the-child doctrine»). Ця доктрина застосовувалася і при вирішенні справ щодо позашлюбних дітей. Зокрема, Апеляційний суд штату Нью-Йорк в 1849 р. у справі «People v. Cling», розглядаючи питання про визначення права опіки над дитиною, у рішенні вказав на необхідність забезпечення її «добробуту» [4, с. 242].

Впливає, що на сучасному етапі принцип «переваги матері» та доктрина «юних років» уже втратили попереднє значення. Положення законів переважної більшості штатів передбачають судовий нейтралітет щодо статевої приналежності батьків дитини та необхідність враховувати виключно інтереси дитини. В 1990 р. Апеляційний суд штату Арканзас (рішення у справі «Фокс проти Фокс») скасував фактично неспростовний прецедент, який передбачав, що опіку над дівчатками, батьки котрих розлучилися, повинні надавати виключно матері. Проте в законі штату Індіана 2001 р. зазначено, що суди у цій категорії справ повинні враховувати «вік і стать дитини» (щоб опіку отримав той із батьків, що має таку ж стать як дитина). Однак відповідна судова практика в цьому штаті існувала ще й до цього часу, зокрема, Апеляційний суд Індіани у рішенні в справі «Ворнер проти Ворнер» 1989 р. визначив місце проживання чотирирічного хлопчика з його батьком. Суд врахував думку запрошеного у справі психолога, який зауважив, що батько в змозі надати синові належне виховання, як і мати, але доцільніше, щоб виховання здійснювалося особою тієї ж статі, що й дитина [12, с. 453–454].

Висновки. В межах дослідження встановлено, що незважаючи на виникнення доктрини про «найкращі інтереси дитини» в США в XIX ст. і її подальший розвиток у XX ст., ідея про забезпечення «добробуту» дитини після розірвання шлюбу її батьків мала вирішальне значення і в колоніальні часи, але його розуміння було іншим, аніж на сучасному етапі. До моменту покращення правового статусу жінки у суспільстві та дружини у шлюбі, та сім'ї як особи, обмеженої в правах, вважалося закономірним і доцільним залишення дитини з батьком, котрий вважався повноправнішим суб'єктом. Отже, батько повинен був краще забезпечити інтереси та потреби дитини. Передусім, на розуміння «найкращих інтересів дитини» вплинув чинник історизму, оскільки конкретний період історичної дійсності визначав коло питань, які входили до змісту цього поняття. Загалом удосконалення та наповненість змісту поняття «найкращі інтереси дитини» та розвиток відповідної доктрини необхідно пов'язати зі зміною правового статусу дитини, коли її почали усвідомлювати вже не підпорядкованою, а особою з власними потребами, найперша з яких – це потреба захисту та опіки з боку дорослого або держави.

Література:

1. Focusing on best interests of the child. Find Laws, Legal Information, and Attorneys : Family Law. – [Електронний джерело] : <http://family.findlaw.com/child-custody/focusing-on-the-best-interests-of-the-child.html>.
2. Katz S.N. Family Law in America / Sanford N. Katz. – 1 ed. – New York: Oxford University Press Inc., 2003. – 268 p.
3. Determining the Best interests of the child. Child welfare information Gateway. Washington, November 2012. – 34 p. – [Електронне джерело] : https://www.childwelfare.gov/systemwide/laws_policies/state/index.cfm.
4. Grossberg M. Government the hearth: Law and the family in nineteenth-century America / Michael Grossberg. – The University of the North Carolina Press, 1985. – 418 p.
5. Зинн Г. Народная история США: с 1492 до наших дней / Г. Зинн; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь мир», 2006. – 880 с.
6. Walker N.E. Children's right in the United States: in search of a national policy / N.E. Walker, Catherin M. Brooks, Lawrence S. Wrightsman – California : Sage Publications, Inc., 1999. – 278 p.
7. McLaughlin J.H. The fundamental truth about best interest / J.H. McLaughlin. – The Saint Luis University School of Law Press, 2010. – P. 113–165.
8. Coke E. The Report of Sir Edward Coke, Knt. (1572–1617): in thirteen parts / Edward Coke, John Henry Thomas, John Farquhar

- Fraser. – Part 4. 1826. – 21 p. – [Електронне джерело] : http://books.google.com.ua/books?id=PIYDAAAAQAAJ&pg=PA21&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
9. Bohm R.M. Introduction to criminal justice / R.M. Bohm, K.N. Haley. – 3rd ed. Woodlands Hills, California, 2002.
 10. Wroath J. Until They are Seven: the origins of women's legal rights / John Wroath. – Winchester, Waterside Press, 1998. – 140 p. – [Електронне джерело] : <https://www.deepdyve.com/lp/springer-journal/john-wroath-until-they-are-seven-the-origins-of-women-s-legal-rights-PKGrWqVc752?key=springer>.
 11. Бернам У. Правовая система США / пер. с англ. А.В. Александрова, В.А. Власихина, А.Л. Коновалова и др.– 3-й вып. – М. : Новая юстиция, 2006. – 1216 с.
 12. Gregory J. De W. Understanding family law / J. De W.Gregory, P.N. Swisher, S.L. Wolf – 2nd ed. – Danvers, Mass. : LexisNexis, 2001. – 487 p. +Table of case.

Ригина Е. М. США: эволюция доктрины «самых лучших интересов ребенка» (XIX–XX ст.)

Аннотация. В статье исследованы историко-правовые закономерности эволюции понятия и доктрины «самые лучшие интересы ребенка» в США в XIX–XX в.

Ключевые слова: США, ребенок, интерес, отец, мать, государство, закон, решение, суд.

Ryhina O. USA: evolution of the „best-interests-of-the-child doctrine” (XIX–XX)

Summary. The historical and legal laws of evolution concepts and doctrine „best-interests-of-the-child” researched in the article.

Key words: USA, child, interest, father, mother, state, law, decision, court.